

УДК 330.341.2;330.564.2

К. Г. ГУБІН

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, Харків
gubins_home@rambler.ru.
ORCID ID: 0000-0002-6914-0971

РОЗБУДОВА ПРАВОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА БАЗІ УКРАЇНСЬКОЇ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ: РЕАЛЬНІСТЬ ЧИ ФІКЦІЯ?¹

Доведено, що розбудова правової економіки на базі української системи формування доходів населення не вигідна значній частині підприємців, політиків, держслужбовців і переважно є фікцією. Аби вона стала реальністю, необхідні відокремлення бізнесу від влади та розвиток конкурентного ладу. Для цього запропоновано сім напрямів удосконалення системи формування доходів в Україні.

Ключові слова: конституційна економіка, правова економіка, регулювання доходів населення, саморегулювання доходів населення, відокремлення бізнесу від влади, розвиток конкурентного ладу.

JEL Classification: P26, P21, H00, K20.

Постановка проблеми. Майже чверть століття відбувається пострадянська трансформація економіки України, але правову економіку й досі не сформовано. Хоча в останній рік спостерігається певна інтенсифікація реформаторських зусиль, їх ефективність викликає сумніви. Аби розібратися в перспек-

¹ Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Соціально-економічна модернізація України та формування інноваційної моделі розвитку» (№ державної реєстрації 0111u000961) та фундаментального дослідження «Науково-теоретичні проблеми формування, розвитку та інституційної побудови правової економіки в Україні» за рахунок видатків державного бюджету (№ державної реєстрації 0115U000326).

тивах розбудови правової економіки в Україні, необхідно проаналізувати соціально-економічні засади цього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорію правової економіки можна вважати розвитком концепції конституційної економіки, одним із засновників якої вважається Дж. Бьюкенен [1]. За Бьюкененом конституційна політична економія спрямована на вивчення чинних характеристик правил та інститутів, у межах яких взаємодіють індивіди, а також процесів, шляхом яких ці правила та інститути обираються або виникають [1, с. 1].

Питання конституційної економіки та її розвитку на базі трансформаційної системи розглядають Г. М. Андреева [2], П. Д. Баренбойм [3], С. Ю. Данилов [4], П. О. Добродумов [5], О. В. Скупінський [6], а також Г. А. Гаджиев, В. І. Лафитський, В. О. Мау, А. В. Захаров, В. Д. Мазасєв, Д. В. Кравченко [7] та інші.

Зазначені вчені висвітлили широке коло проблем розвитку конституційної економіки, проте їх дослідження не розкривають глибинні засади цього розвитку, пов'язані із явищами та процесами у сфері доходів населення.

У джерелі [8] розкрито категорію «система формування доходів», яка охоплює систему саморегулювання доходів та систему їх регулювання. Охарактеризовано шість головних етапів розвитку системи формування доходів: колективний, приватний, управлінський, капіталістичний, соціально-ринковий та соціальний, а також українську систему формування доходів [8, с. 295–316]. Вважаємо за необхідне використати цей методологічний інструментарій для аналізу соціально-економічних засад правової економіки та для висвітлення передумов її формування в Україні.

Формулювання цілей. Мета статті — розкрити сучасний стан та перспективи розбудови правової економіки в Україні на основі існуючої системи формування доходів населення.

Виклад основного матеріалу. Розбудова правової економіки в Україні має призвести до:

1) створення або санкціонування державою загальнообов'язкових формальних правил та інститутів, здатних сприяти ефективному функціонуванню економіки та економічному розвитку;

2) максимально можливого спрямування економічної діяльності в законні межі.

Ці завдання взаємопов'язані та мають вирішуватися у комплексі. Якщо в розвинених країнах, в межах концепції конституційної економіки, головна увага приділяється впливу правової системи на економічну ефективність, то для України вкрай актуальним є і другий аспект проблеми — максимально можливе спрямування економічної діяльності в межі закону. Адже вітчизняне

законодавство вже значною мірою удосконалене відповідно до ринкових вимог, проте його дотримання викликає багато нарікань. Приблизно третина економіки знаходиться у тіні, а в офіційній економіці далеко не всі питання вирішуються у законний спосіб.

Категорія «правова економіка» більше відповідає українським реаліям, бо акцентує увагу, окрім економічної ефективності права, на необхідності здійснювати економічну діяльність відповідно до правових вимог.

Оскільки за 24 роки незалежності, незважаючи на численні обіцянки та заклики до реформ, в Україні так і не сформовано правову економіку, для цього є суттєві об'єктивні підстави. Їх треба з'ясувати, аби зрозуміти перспективи розвитку правової економіки в Україні.

Для розуміння сутності процесів розвитку правової економіки слід пам'ятати, що система права є надбудовою над економічною системою. Процеси розбудови правової економіки базуються на економічних процесах та явищах. Притаманна розвиненим країнам Заходу правова економіка має своєю основою соціально-ринкову систему формування доходів. Виникнення та існування правової економіки нерозривно пов'язане з особливостями цієї системи.

Існує багато відмінностей систем формування доходів розвинених країн та України. В межах цього дослідження доцільно зосередитися на такому аспекті системи формування доходів, як спрямованість зусиль індивідів.

У соціально-ринковій системі формування доходів поширена установка «хочеш добре заробляти — працюй багато і сумлінно». Наймані працівники, включаючи держслужбовців, намагаються якісно виконувати свої обов'язки, аби отримувати хорошу винагороду. Це вигідно не лише їм, але і суспільству.

Підприємці, аби отримати підприємницький прибуток, мають дати споживачам те, за що вони готові платити. Ціни на виробничі ресурси переважно не контролюються підприємцями, тому головні зусилля вони спрямовують на ефективне використання факторів виробництва, що досягається на основі інновацій. Наслідуючи свої цілі, підприємець також реалізує суспільний інтерес, який полягає у підвищенні ефективності виробництва.

Безумовно, не все так ідеально, але в основній масі в соціально-ринковій системі формування доходів люди реалізують свій особистий інтерес паралельно із суспільним інтересом, бо підтримується приблизна еквівалентність обміну між працюючим індивідом та суспільством, між корисним внеском працівника чи підприємця та їх винагородою.

Цього вдалося досягти не тому, що в країнах Заходу живуть лише високоморальні та свідомі люди, а тому, що протягом багатьох років розвитку правової економіки були сформовані ефективні механізми обмеження необ-

грунтованого, нечесного заробітку. Передусім це базується на розвиненій правовій системі, а також на діловій етиці та суспільній моралі.

В Україні спостерігається протилежна ситуація. Зокрема, впровадження інновацій нерідко не є головним джерелом конкурентних переваг та підприємницького прибутку. Адже замість інтенсифікації маркетингових зусиль, замість зниження собівартості продукції чи підвищення її якості в Україні іноді значно вигідніше налагоджувати неформальні зв'язки із політиками чи держслужбовцями, аби отримати від держави преференції, створити неконкурентні бар'єри для інших підприємців, взяти участь у перерозподілі державної власності. Дуже вигідно, за бездіяльності чи навіть сприяння владних структур, формувати монопольне становище та отримувати на основі цього надприбутки. Доходи від використання надр України, за сприяння окремих політиків та держслужбовців, оминають народ та акумулюються підприємцями.

За таких умов великий і частково середній та малий бізнес недостатньо зацікавлені в інноваційній діяльності та не надто сприяють підвищенню ефективності суспільного виробництва і розвитку економіки.

Для деяких політиків та чиновників владні повноваження перетворилися на джерела протизаконного збагачення, через що розвинувся тіньовий ринок посад. Іноді критерієм службового просування стає не якість виконання обов'язків, а здатність оплатити підвищення. З іншого боку, олігархи прощовхують «своїх» людей у політику та на державну службу.

Це зрощення бізнесу та влади вигідне як багатьом підприємцям, так і значній частині політиків і держслужбовців. Адже бізнес отримує неринкові конкурентні переваги, що дозволяють убезпечитися від витіснення більш ефективними конкурентами та отримати надприбуток, частиною якого розплачуються з корумпованими чиновниками та політиками. Останні отримують додатковий дохід (корупційну ренту), який набагато перевищує оплату їх праці державою.

Ми прийшли до такої ситуації не тому, що в Україні переважно низькоморальні та несвідомі громадяни, а тому, що розбудована протягом 24 років незалежності система формування доходів населення переважно стимулює не тих, хто створює вартість, а тих, хто краще перерозподіляє доходи на свій зиск, тих, хто вміє використовувати механізми необґрунтованого збагачення. Ці механізми недостатньо обмежені на рівні правової системи. На рівні моралі та етики нерідко також не має перешкод для нечесного, незаслуженого заробітку. Відбувається глибока деформація суспільної моралі, у деяких людей формується установка на заробіток будь-яким шляхом.

За такої системи впливові та важливі посади отримують не стільки ті, хто налаштований на чесну працю на благо народу та держави, скільки ті, хто

вбудований у систему зрощеної влади-бізнесу, хто є частиною неформальних корупційних мереж. За таких умов у бізнесі залишаються не найбільш талановиті підприємці, а ті, хто знаходить неринкові конкурентні переваги у взаємодії із владою.

Зазначені механізми формування доходів підприємців, політиків і держслужбовців формують в Україні специфічну, далеку від ринкових принципів, систему формування доходів населення. За такої системи всі основні групи впливу на розвиток правової економіки — підприємці, політики, державні службовці — не надто зацікавлені в цьому розвитку. Навпаки, нерідко в їх інтересах консервація status quo.

За цих умов розбудова правової економіки на базі української системи формування доходів є швидше фікцією, ніж реальністю: показові реформи та дії спрямовані на заспокоєння суспільства, що вимагає антикорупційних реформ. А глибинна сутність системи не змінюється. Причому головна проблема — не у створенні якісних законів, а в їх виконанні та у спрямуванні економічної діяльності в законні межі.

З іншого боку, соціально-економічна система України знаходиться у точці біфуркації, тому зміна курсу розвитку у напрямі формування правової економіки можлива.

Розбудова правової економіки в Україні стане реальністю лише за умови суттєвого удосконалення системи формування доходів населення відповідно до зразка розвинених країн. Зокрема, в основі підприємницького прибутку мають бути ринкові конкурентні переваги, передусім інновації, а в основі доходів політиків та держслужбовців — офіційна зарплата та інші легальні доходи. За нормалізації цих видів доходів можна розраховувати на набуття повністю ринкового змісту доходами власників праці, капіталу, інформації та землі.

Основою реформування системи формування доходів населення може стати відокремлення бізнесу від влади та розвиток конкурентного ладу в Україні. Оскільки, як уже зазначалося, багатьом підприємцям, політикам і держслужбовцям це не вигідно, доводиться покладатися на тиск країн Заходу і громадянського суспільства.

Західні партнери України зараз надають кредити та фінансову допомогу нашій державі і вимагають антикорупційних реформ, здатних гарантувати ефективне використання та повернення кредитів. Проблема в тому, що Захід не здатен займатися мікроменеджментом українських реформ, а громадянське суспільство недостатньо розвинене і не вчиняє потужного впливу на системні реформи. Каталізатором перетворень можуть стати деякі політики нової генерації та іноземні фахівці.

Для нормалізації відносин у сфері регулювання та саморегулювання доходів населення в Україні необхідно:

1) поглибити міжнародну економічну інтеграцію (вітчизняні товари реалізуються на зовнішніх ринках переважно в умовах ринкової конкуренції, що частково нівелює роль корупційних зв'язків всередині нашої країни; вільний доступ іноземних товарів на український ринок певною мірою змушує вітчизняний бізнес розвивати ринкові конкурентні переваги);

2) обмежити можливості використання наданих державою владних повноважень в особистих цілях (для цього, по-перше, потрібна глибока і всеохоплююча дерегуляція економіки; по-друге, той мінімум функцій держави, який доведеться залишити, має бути чітко врегульований нормативно-правовими актами, аби у чиновників не залишалося варіантів «допомогти» або «завадити»; по-третє, потрібне поширення принципу «мовчазної згоди»; по-четверте, якщо уникнути суб'єктивних рішень неможливо, слід забезпечити максимальну прозорість процедур прийняття рішень та полегшити незалежний контроль, зокрема через систему «електронного уряду»);

3) запровадити систему тотального контролю доходів, статків та видатків державних службовців, політиків та пов'язаних із ними осіб (у співробітництві з іншими країнами та міжнародними організаціями);

4) скоротити сфери економічної діяльності, які сприяють розвитку корупційних відносин влади та бізнесу (зокрема, потрібні детінізація економіки, виважена декриміналізація деяких складових економічної діяльності, боротьба з відмиванням грошей, скорочення сектору державних підприємств та державних закупівель);

5) знищити корупційні соціальні мережі (для цього можна, зокрема, застосувати люстрацію та ротацію чиновників, створити систему соціальних ліфтів для залучення молодих фахівців на державну службу та в політичну діяльність);

6) врахувати морально-психологічний аспект реформ (в органах державної влади мають працювати не просто фахівці, а люди із незаплямованою репутацією, патріоти України, орієнтовані на реалізацію інтересів суспільства; також доцільно залучати іноземних фахівців);

7) суттєво знизити можливості впливу олігархів на політиків та державних службовців.

Реалізація зазначених заходів має сприяти відокремленню бізнесу від влади, розвитку конкурентного ладу в Україні та знищенню неринкових форм доходів. Це дозволить прибрати перешкоди до формування правової економіки.

Висновки. Розбудова правової економіки в Україні має, з одного боку, гарантувати створення правової системи, здатної сприяти економічному розвитку та, з другого боку, забезпечити максимально можливе спрямування економічної діяльності в законні межі.

Притаманна розвиненим країнам Заходу правова економіка має своєю основою соціально-ринкову систему формування доходів населення. Українська система формування доходів має негативні відмінності: переважно стимулює не тих, хто створює вартість, а тих, хто краще перерозподіляє доходи на свій зиск, тих, хто вміє використовувати механізми необґрунтованого збагачення. За такої системи всі основні групи впливу на розвиток правової економіки — підприємці, політики, державні службовці — не стільки зацікавлені в її формуванні, скільки в збереженні *status quo*, в утриманні неринкових конкурентних переваг та корупційних доходів.

Тому розбудова правової економіки на базі української системи формування доходів є швидше фікцією, ніж реальністю: показові реформи та дії спрямовані на заспокоєння суспільства, а глибинна сутність системи не змінюється.

Потрібне радикальне реформування системи формування доходів населення, основою якого може стати відокремлення бізнесу від влади та розвиток конкурентного ладу в Україні. Для цього, зокрема, потрібні: поглиблення міжнародної економічної інтеграції; обмеження можливостей використання наданих державою владних повноважень в особистих цілях; запровадження системи тотального контролю доходів, статків та видатків державних службовців, політиків і пов'язаних із ними осіб; скорочення сфер економічної діяльності, які сприяють розвитку корупційних відносин влади та бізнесу; знищення корупційних соціальних мереж; суттєве зниження можливостей впливу олігархів на політиків та державних службовців.

Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо аналіз способів зниження впливу олігархів на політиків та державних службовців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Buchanan J. M. The Domain of Constitutional Economics / J. M. Buchanan // *Constitutional Political Economy*. – 1990. – Vol. 1, No. 1. – P. 1–18.
2. Андреева Г. Н. Институт собственности в конституциях зарубежных стран и Конституции Российской Федерации : монография / Г. Н. Андреева. – М. : Норма, 2009. – 368 с.
3. Баренбойм П. Д. Философия права и Конституционная экономика / П. Д. Баренбойм // *Очерки конституционной экономики*. – М. : Юстицинформ, 2009. – С. 232–275.
4. Данилов С. Ю. Конституционная экономика в зарубежных странах : учеб. пособие / С. Ю. Данилов. – М. : Изд дом ГУ ВШЭ, 2008. – 145 с.
5. Добродумов П. О. Конституційна економіка як об'єкт дослідження / П. О. Добродумов // *Прав. вісн. Укр. акад. банк. справи*. – Суми, 2010. – № 1 (3). – С. 18–23.

6. Скупінський О. В. Конституційна економіка: поняття та перспективи для України [Електронний ресурс] / О. В. Скупінський // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 909–914. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11covpdu.pdf>.
7. Конституционная экономика / Г. А. Гаджиев, П. Д. Баренбойм, В. И. Лафитский и др. ; отв. ред. Г. А. Гаджиев. – М. : Юстицинформ, 2010. – 256 с.
8. Безпека людського розвитку: економіко-теоретичний аналіз : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін. ; за ред. Л. С. Шевченко. – Х. : Право, 2010. – 448 с.

REFERENCES

1. Buchanan J. M. (1990). The Domain of Constitutional Economics. *Constitutional Political Economy*, 1(1), 1-18.
2. Andreeva G. N. *Institut sobstvennosti v konstitutsiyah zarubezhnyih stran i Konstitutsii Rossiyskoy Federatsii : monografiya*. M. Norma. 368 s.
3. Barenboym P. D. (2009) *Filosofiya prava i Konstitutsionnaya ekonomika // Ocherki konstitutsionnoy ekonomiki*. – М. : Yustitsinform, S. 232–275.
4. Danilov S. Yu. (2008) *Konstitutsionnaya ekonomika v zarubezhnyih stranah : uchebnoe posobie / S. Yu. Danilov*. – М. : Izd dom GU VShE, 2008. 145 s.
5. Dobrodumov P. O. (2010) *Konstytutsiina ekonomika yak ob'ekt doslidzhennia. Pravovyi visnyk Ukrainскої akademii bankivskoi spravy*. №1 (3). S. 18–23.
6. Skupinskyi O. V. (2011) *Konstytutsiina ekonomika: poniattia ta perspektyvy dlia Ukrainy*. *Forum prava*. №1.S. 909-914. Retrieved from: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11covpdu.pdf>.
7. Gadzhiev G. A., Barenboym P. D., Lafitskiy V. I. ta in. (2010) *Konstitutsionnaya ekonomika*. M. Yustitsinform. 256 s.
8. Shevchenko L. S., Hrytsenko O. A., Kaminska T. M ta in. (2010) *Bezpeka liudskoho rozvytku: ekonomiko-teoretychnyi analiz : monohrafiia*. Kh. Pravo. 448 s.

Стаття надійшла до редакції 03.07.2015.

Рецензент — доктор економічних наук, професор Л. С. Шевченко, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна.

Reviewer — Shevchenko L. S., Doctor of Economic Sciences, Professor, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine.

Рецензент — доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри економічної теорії І. В. Шкодін, Харківський навчально-науковий інститут ДВНЗ «Університет банківської справи», Україна.

Reviewer — Shkodina I. V., Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, head, the Department of economic theory, Kharkiv training and research Institute of state higher educational institution «University of banking», Ukraine.

К. Г. ГУБИН

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической теории Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков.

ПОСТРОЕНИЕ ПРАВОВОЙ ЭКОНОМИКИ НА БАЗЕ УКРАИНСКОЙ СИСТЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ: РЕАЛЬНОСТЬ ИЛИ ФИКЦИЯ?

Доказано, что построение правовой экономики на базе украинской системы формирования доходов населения невыгодно значительной части предпринимателей, политиков, госслужащих и преимущественно является фикцией. Чтобы оно стало реальностью, необходимы отделение бизнеса от власти и развитие конкурентного порядка. Для этого предложено семь направлений совершенствования системы формирования доходов в Украине.

Ключевые слова: конституционная экономика, правовая экономика, регулирование доходов населения, саморегулирование доходов населения, отделение бизнеса от власти, развитие конкурентного порядка.

K. H. GUBIN

PhD., associate professor, associate professor of the Economic Theory Department of Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

DEVELOPMENT OF A LAW-BASED ECONOMY IN TERMS OF THE UKRAINIAN SYSTEM OF FORMATION OF POPULATION INCOMES: REALITY OR FICTION?

Problem setting. Within a quarter of a century of post-soviet transformation in Ukraine a law-based economy hasn't been formed. Is this feasible now?

Recent research and publications analysis. An issue of a constitutional economy and its development on the basis of a transformational system is considered in scientific papers of H. M. Andreieva, P. D. Barenboim, H. A. Hadzhyiev, S. Yu. Danilov, P. O. Dobrodumov, A. V. Zakharov, D. V. Kravchenko, V. D. Mazaiev, V. O. Mau, O. V. Skupinskyi, etc. Their researches don't indicate basic frameworks of law-based economy development related to phenomena and processes in the field of population incomes.

Paper objective. The paper objective is to consider the modern position and prospects of development of the law-based economy in Ukraine in terms of a current system of formation of population incomes.

Paper main body. The current system of formation of population incomes blocks development of the law-based economy, since it is oriented towards non-market competition methods, informal and non-legal practices, and receiving non-market forms of incomes, namely rent-seeking.

The system requires to be reformed on the basis of the following actions: expansion of international economic integration; restriction of possibilities of using authorities, which are empowered by the state, for personal purposes; implementation of a system of total control over incomes, assets, and expenses of government officials and politicians; decrease of areas of economic activity, which conduces to development of corruption relationships between powers and business; extermination of corruption social relationships; significant decrease of possibilities of oligarch influence on politicians and government officials.

Conclusions of the research. Development of the law-based economy in terms of the Ukrainian system of formation of population incomes is fiction rather than reality: the deep sense of the system doesn't change. Separation of the business and the state and formation of a competitive environment are essential steps for the purpose of changing the system.

Short Abstract for an article

Abstract. The author has proved that development of the law-based economy in terms of the Ukrainian system of formation of population incomes is unbeneficial for a significant share of entrepreneurs, politicians, and government officials, i.e., it is fiction. The law-based economy can become the reality under conditions of separation of the business and the state and formation of a competitive environment. To attain this goal the author suggests seven directions of improvement of the income formation system in Ukraine.

Key words: constitutional economy, law-based economy, regulation of population incomes, separation of business and state, development of a competitive environment.